

FÜZI LÁSZLÓ

Lakatlan Sziget

(Húsvét) Nem tudom, mikor, talán még a készülődés közben, de talán már akkor, amikor úton voltunk, Ági megkérdezte: „Észrevetted-e, hogy az idei húsvétból hiányzik minden szakralitás, minden vallásos tartalom?” Észrevettem, persze hogy észrevettem, én is csak odáig jutottam, hogy a gyerekkori történeteket kezdtem emlegetni: Nagypénteken ekkor mentünk templomba, Nagyszombaton akkor, s hogy milyen volt a föltámadási körmenet, hogy énekeltek a férfiak, egyszer talán még a zászlót is vittem a körmenet elején... Most meg rohanunk mi is, Ági egy konferenciáról szerda este jött haza, péntek délután pedig már sietünk Pécsre, nem ünnepelni, inkább csak „kikapcsolódni”, pihenni valamennyit, hogy aztán folytassuk mindazt, amiben eddig is benne voltunk... A szakralitás aztán hiányzott az egész ünnepből. Ha megkérdeznék róla, minden bizonnyal ateistának mondanám magam, de a hagyományról nem tudok elfeledkezni, s az ünnepek, a nagy ünnepek idején átélem a vallásos hagyományt is. Most még Bálint Sándor *Karácsony, húsvét, pünkösdjét* sem lapoztam át, nem olvastam bele – mióta a régi falu eltűnt az életemből, Karácsonykor, Húsvétkor ennek segítségével elevenítem fel azt a hagyományvilágot, aminek az egyik összetevője a mi tájunkon is a vallásosság volt. Amikor én beleszülettem, nem volt már teljes ez a világ, így aztán én sem érezhettem zártnak, eligazítónak, egy-egy emlékezetemben megőrződött töredék eredetét Sándor bácsi könyvében találom meg. De most még emlékezni sem akarok, ezért csak néha mondom, hogy nálunk ez így volt, s úgy volt...

De a másik újjászületést, a természetét se várom most úgy, mint eddig... A minden tavasszal érzett áhítat hiányzik belőlem, mintha nem hinnék abban, hogy ismét lesznek virágok, ismét zöldek lesznek a fák. Ami történik, azt elfogadom, de nem várom, hogy megtörténjen... Azért a tulipánok pirosa, a naspolyabokor zöldje – ilyenkor, a rügyek kibomlásakor emlékeztet a leginkább az olajfák zöldjére – magával ránt, csodálom, ami történik, de érteni nem akarom. A pécsi kertben – hol vagyunk a valódi szigetektől! – Márait olvasok. Eötvös József *Gondolatok* című könyvét hoztam magammal, de félretettem, s helyette inkább a délelőtti vásárolt *Kassai őrvárát*-ban merülök el. Márait könnyebb olvasnom, mint Eötvöst. Márainak dallama van, s az, aki érzi ezt a dallamot, megértheti a világát is. (Érdekes, csak a személyes hangoltságú prózájában, a *Naplókban* és az *Egy polgár vallomásai* című könyvében éreztem rá erre a dallamra, regényeiben nem.) Most közelebb áll hozzám, mint Eötvös, mégiscsak ennek a századnak a gyermeke, míg Eötvöstől világok választanak

el, nyelvezetével, világlátásával külön is meg kell küzdenem, de erre most ezen a felemás ünnepen, a szédítő napfényben képtelen vagyok. Megadom hát magam Márainak, könnyedén legyőzött, talán azért is, mert sokszor rutinból is ír – melyik nagy író nem írt rutinból, ebből éltek, erre is szükségük volt. A *dallam* egyik részében eredetiség, másik részében viszont rutin, különben nem is tudna jellemzővé válni, az ismétlődés nem segítené a hang uralkodóvá válását. Nem is a rutin bánt, hanem a felületesség, a végig nem gondolt gondolat. „*A nőknek nem hiszek, néha tisztelem, néha szeretem őket, de értelmekkel nem volt soha közöm hozzájuk s ezért nem is fáj elválni közülük senkitől. Ők voltak a szelíd nővérek, szerepük volt életemben, de egészen közel nem jöhettek hozzám soha*” – mondja, és valahol mélyen nem hiszem, hogy ez így igaz lenne. Lehet, azért nem hiszem, mert a „nők” egyszerűen nőkként számomra nem léteztek, számomra kezdetektől a sorssá váló kapcsolat létezik, ahogy Márai is az ilyen jellegű kapcsolatot találta meg Lolában. Önkéntelenül is felidéződnek bennem azok a sorok, amelyekre utolsó *Naplójában*, Lola halálának leírásában bukantam rá. Először csak ennyit írt: „*L. meghalt.*” – Tíz napra rá ennyit: „*Elhamvasztották.*” – Aztán egy hónappal később ezt: „*Ma négy hete halt meg ... Szó szerint 'kilehelte a lelkét'. Még félórát ültem az ágya mellett, néztem az arcát. Nem volt 'komoly', sem 'megszépült', más volt. Mintha minden, amit az élet kozmetikája reátesz egy emberi arcra – indulat, fájdalom, derű, szomorúság – eltűnt volna az arcából. Az a komolyság, nemesség, amit mindig elfed valami az élők arcában.*” Nem tudom persze, hogy akárcsak ennyit is rá olvashatok-e Máraira. Helyesebben: nem rá olvasni akarom, csak megemlíteni, de még azt sem tudom, jól teszem-e, hogy megemlítem... Mert a halál adja meg a legmélyebb távlatot, ezzel a távlattal pedig nem szabad visszaélni, ezt a távlatot csak tisztelni szabad...

A *Kassai őrjárat* alaphelyzete megfelel a lelkiállapotomnak. Márai háborús körülmények között repülővel tér vissza szülővárosába – háború van most is, tőlünk száz kilométerre bombák hullanak, repülők zaja vesz bennünket körül folyamatosan –, s a háború adta „többlettudással” emlékezik az eltűnt világra. Így teremti újra a maga világát, s így ítélt afölött, ami fölött ítélnie kell. Eltűnt világot őrzök magamban én is, valamikor nekem is fel kell építenem a magam egyszervolt világát, s meglehet, ítélnem is kell felette, vagy ha nem is ítélni, de mégiscsak megérteni az egészet, hogy láthatóvá váljanak értékei, s legalább én tudjam, mi volt az, ami vele együtt örökre eltűnt. De hol vagyunk még ettől... Most Márai szózuhataga tart fogva, a századot, ezt a pusztulást magával hozó századot bírálja, így: „*Ez a hazugság százada. Lassan mindenről kiderül, hogy valamilyen ősi, eredendő föllentés van mögötte; ezt a rekordvágynak köszönhetjük, az ellenőrzés tökéletlenségének, egyfajta szépirodalmi felelőtlenységnek, amely eláradt a nyugati lélekben. Talán ott kellene kezdeni, hogy mindenekelőtt csináljunk rendet az összeomlott katedrálisban, a napnyugati ember lelkében, s rakjunk vissza*

mindent a helyére... Én hívó ember vagyok, s mégis ott tartok, hogy már semmiben nem tudok binni, amit tökéletlen értelmemmel, kezdetleges ismereteimmel, fogyasztékos készültségemmel, ennen kezemmel és látó szememmel nem vizsgáltam meg, s nem ellenőriztem... Vissza kell kapni hitemet, de nem rajongva és hagymázás önkívületben kérem, követelem vissza, hanem józanon, gyanakodva. Hit nélkül nem tudok élni; de most már csak abban hiszek, amit kémcsőnél és villamos ellenőrző készülékeknél is pontosabb műszerekkel tudok megvizsgálni, lelkem egész hitével és minden kételyével...”

(Hit) A Márai által visszaszerzendőnek kívánt hitnek valójában – s ez nyilvánvaló is – semmi köze nincs a vallásos hithez, sőt feltehetően még ahhoz a fogalomhoz se, amit csak jobb szó híján nevezünk hitnek. Alighanem a világban való otthon-létről van szó, de nem a fogalom hétköznapi jelentése szerint, hanem szó szerint a világban való otthon-létről, azaz nem a térről és az ismertségről, hanem a világban való nyugodt elhelyezkedésről. Márai azt a helyzetet és állapotot kéri számon a világon, amikor az ember még átlátta és értette a világot, kételye nemhogy önmagával nem volt, de a világ egészével kapcsolatban sem, ha elfogadta a világ folyását, akkor a világ is elfogadta a belehelyezkedő embert, s önmagából megmutatta mindazt, amire az embernek szüksége volt...

Eötvös József *Gondolatok* című munkája – merthogy az olvasásban Márai könyve után mégiscsak Eötvöse következett – a Márai által megkívánt állapotról tanúskodik. Eötvös kapcsán lehet beszélni rezignációról, talán még sztoikusságról is, ám valójában mégiscsak az általa megélt világ kiegyensúlyozottságáról és megismerhetőségéről érdemes szólni. Eötvös életében is volt küzdelem, volt forradalom, volt közéleti „szerepvállalás”, voltak eredmények és kudarcok, de maga a világ, s az, hogy a világ és a belehelyezkedő ember kapcsolata megkérdőjelezhetővé váljon – erről szó sem esett. Eötvös a maga szentenciáit, gondolatait, gondolat-töredékeit azért írta, hogy megnevezze a világot, hogy a világ jelenségeinek nevet adjon, s hogy a világ teljességéből a gondolatok révén valamit is megmutasson. Ha a mi világunkból, ebből a több mint száz évnyi távolságból visszatekinthetnénk nemcsak az általa leírtakra, nemcsak a gondolatokra, hanem arra is, hogy milyen érzések közepette vetette papírra a gondolatait, akkor feltehetően azt tapasztalnánk, hogy a legtöbb esetben találónak érezte a gondolatot, azaz úgy gondolhatta, hogy a szavakkal megtalálta azt a jelenséget, amiről beszélni akart... Hol vagyunk ma már ettől! Nézzük meg a mai – de nemcsak a mai, hanem szinte az egész huszadik századi – próza körülírásait, amelyekkel önmagát szinte állandóan pontosítja, hogy magához a jelenséghez hozzáférközhessen. Thomas Mann *Józsefe* teljes egészében pontosítások sorozata, ahogy Mann mondja is, „*kutató buzgalmunkkal a kikutathatatlan incselkedő játékot űz*”, s sok minden még csak ekkor kezdő-

dött, kivéve persze Joyce-ot s az ő hullámverésében létezőket, ám ők a virtuozitásnak, s az e mögött ott álló magabiztosságnak éppen azzal lettek a nagymesterei, hogy leszűkítették a világukat. Viszont Eötvösnél szó sincs leszűkítésről, nála még a világ a maga teljesnek érzékelt képében létezik, s ha egy-egy jelenség mégiscsak megkérdőjelezhetné ezt a teljességet, akkor éppen a hit – megint csak nem a vallásos értelemben vett hit, s nem is a leegyszerűsítetten értelmezett, hanem a Márai által segítségül hívott hit nyújt segítséget. *„Minden erénynek első föltétele az erős meggyőződés. Ki azon, hogy a helyes úton jár, nem kételkedik: azt sem nehézség, sem más, előtte nyíló jártabb és simább ösvény irányától eltéríteni nem fogja. Innen van, hogy minden erős hit moralizáló hatást gyakorol az emberekre, s hogy az uralkodó vallásnak hanyatlása mindig erkölcsi süllyedést von maga után, még akkor is, ha az, mint például az ókor politeizmusa, az ember erkölcsiségével keveset foglalkozott. Az ember sokkal gyengébb, mint gondoljuk, s ámbár közönséges viszonyok között elég, ha körében oly valamit talál, mihez ragaszkodhatik: vannak helyzetek, midőn biztossága azt kívánja, hogy, mint a hajós a vészben, valamire kötve érezze magát; s éppen mert e szükségnek teljesen csak a pozitív vallás felel meg: ez az, miben legjótékonyabb hatása rejlik”* – mondja Eötvös, azaz úgy érzi, hogy a hiten – vagy inkább a világ biztosságába vetett szilárd meggyőződésen – nyugvó magatartás a világ megértését is segíti. Valószínűleg a határpontra járt ezzel a meggyőződéssel, hiszen a jelenségekre való rákérdezés nemcsak a szilárd meggyőződést, hanem a megismerhető és megérthető világ vágyképét is száműzte. Más későbbi jelenségek sem mutatkoztak akkor még, talán gyökereikben sem. Érezhető például, hogy Eötvös még nem tudja értelmezni a tömeg jelenségét. *„Az emberek többsége ugyanazon jó s ugyanazon rossz hajlamokkal bír, mint ismerőseink, s azért a bálványozás, mellyel sokan a nép szavát Isten szavának tekintik, s azon megvetés, mellyel mások – főképp ha nagyraavagyó terveikben megcsalattak – a tömegről szólnak, egyaránt helytelen. – Csak egy van, miben a nép az egyesektől mindig különbözik, s ez az, hogy nyugodt megfontolásra képtelen, s ezért, valamint lelkesedése pillanataiban a legnagyobb áldozatra kész, úgy képesebb mindenre, mint arra, hogy igazságos legyen, mert erre minden körülmény nyugodt megfontolása kívántatik”* – olvasom, s ez számomra azt mondja, hogy Eötvös még egyénként, egyéniségként, rosszabb esetben népként figyelte a körülötte élőket, ami azt is jelentheti, hogy azok a tulajdonságok, amelyek a tömeggel együtt jelentkeztek, akkor még nem léteztek. Az általa megélt és megjelenített világnak a legfőbb jellemzője az átláthatóság és a tisztaság, a „köz” érdekében munkálkodóktól ennek megfelelően a szellem és az eszme megjelenítését várta el. *„Első kötelessége minden embernek, ki a közéletben részt vesz: tisztán kimondani meggyőződését azon esetben is, ha ezáltal állását veszélyeztetné”* – mondja, s ha ezt olvassuk, akkor gondoljunk a mai politikai élet játszmaira, az eszközemberekre és a politikához törleszkedőkre. Ne feledjük: Eötvös politikai vereségek, bukott és véres vereséggel járó forradalom

után mondta ezt, így talán jobban érezhetjük erkölcsi nagyságát. De nem is csak az ő erkölcsi nagyságáról van szó, hanem egy koréről, ami aztán eltűnt, lassanként feloldódott, egyre inkább csak hivatkozási alappá vált, mint Márainál az általa még megélt polgári élet... Hol tűnt el ez az erkölcsi magassabbrendűség? Érdemes lenne történelmi nyomozást folytatni ebben az „ügyben” is, s lépésről lépésre kimutatni, hogy az Eötvös által megtapasztalt „biztos világból” és az „erős meggyőződésből” mi élt tovább a polgári világban, s hogy annak szétesésével miképpen tűnt el a biztosnak érzett világ s vele a magatartásra is kiható, a világban helyet biztosító hit...

Eötvöst Máraival olvastam „párban”, akaratlanul is azt emeltem ki, ami Márai gondolatmenetére válaszolt, úgy válaszolt, hogy egy Márai „előtti” állapotot jelenített meg. Ezért most minden kommentár nélkül másolom ide egy rövidke megjegyzését: „Az égő csipkebokor csodája Magyarország. – Mióta borítja láng és még mindig megmaradt s nem emésztődött föl; – Isten jelenléte!” Mit mondjunk ezek után mi, akik a huszadik század legvégén élünk?

(*Kétely*) Eötvös József az erős meggyőződésben, Márai Sándor az egyszerű volt polgári világra történő hivatkozásban találta meg a maga biztos pontját – azt a szellemi pozíciót, ahonnan teljes bizonyossággal rendszerezheték a világ számukra fontos jelenségeit. Vekerdi László számára ez a biztos pont – s milyen sokat mond ez is a század szellemi mozgásáról – a *kétely*. Nem a meggyőződés, s nem is az a hit, hogy egyszer volt egy világ, amelyiket a maga valóságában meg lehetett élni, s meg lehetett érteni, hanem a kétely, ami abból a tapasztalatból fakad, hogy egyetlen elénk kerülő jelenség, tény sem úgy létezik, ahogyan a szemünk előtt megmutatkozik, ezért minden adatra, tényként elfogadott jelenségre külön-külön is rá kell kérdezni. Sokáig gondolkodtam, mi is fogja össze tájékozódásának külön-külön irányait, miképpen kerül egymás mellé írásaiban a régészet, a matematika-történet, az orvostörténet, az irodalomkritika, s így tovább. Azt hittem, elegendő, ha vele kapcsolatban is Németh László kifejezését használom, a *szellem embere*-kifejezést, s azt a meghatározást, melyet ennek kapcsán adott: „A szellem: rendező nyugtalanság. A szellem nem tud beletörődni az elszórt tények halmazába, ő az összefüggéseket keresi. Nem elég a világ, világkép kell. Faltól falig szakadatlan veti a szálakat, ő az a pók, aki minden jelenséget a megértés hálójába fonna”. Németh szerint a szellem embere még képes a világkép kialakítására, Vekerdi László szerint azonban – s ezért nem helyes vele kapcsolatban a szellem emberének Németh László-i meghatározását használni – ez a kérdés már nem vetődik fel, a szellem emberének, ha mégis annak tekinti magát, egyetlen feladata maradt, mégpedig az, hogy kételkedjen mindenben, ami a látókörébe került. Sokáig azt hittem, hogyha a világban mégiscsak van valamiféle rendszer, az Vekerdi Lászlóra a tájékoztatás feladatát osztotta ki, annál is inkább, mert valóban sok szellemi

irány mozgását követi. De nem, tévedtem ebben is. Vekerdi László nem a tájékoztató, hanem a tájékozódó ember számára jelenthet példát. Örülök, hogy egy személyesebb írásában (válaszként született egy körkérdésre a Tanúval, Németh László folyóiratával kapcsolatban) rátaláltam a következő gondolatmenetre: *„A Tanú-t első percétől az utolsóig megemésztette az örök kétely. A Tizenkilencedik Század könyörtelen bírálója e tekintetben – Ortegához hasonlóan – meglehetősen tizenkilencedik századi maradt, ellentétben a Huszadik Század legtöbb gondolkodójával, írójával, művészeivel. Mert a Huszadik Század nagy szellemi küzdelme végeredményben a kételkedés ellen folyt és folyik, mégha olykor a legortodoxabb kartézianus racionalizmus mezében is. ... A tájékozódás előfeltétele a tájékoztatatlanság fölismerése, a tájékoztatatlanság miatt érzett szorongás. A kétely. Az értesülések csak addig segítik a tájékozódást, amíg a biztonság tévképzetét (milyen árulkodó már ez a kifejezés is, s milyen nagy erővel utal vissza Eötvösre és Máraira – vetem közbe én) keltve fel nem függesztik a kételkedést. Ebben a pillanatban a tájékozódás helyét átveszi a tájékoztatás. Mert a tájékoztatás legalább annyira szól magának a tájékoztatónak, mint a tájékoztatottnak: megerősíti a tájékoztatót a meggyőződésében, hogy jó csillagra mutat és jó irányt követ. Még akkor is, ha az értesülések jó része mást sugall. Mert az intenzív tájékoztatás nem engedi érvényesülni az értesüléseket. Nyomban elhelyezi az 'információkat' saját rendszerében, nyomban tényekké dolgozza fel. A tények: kedvenc tévedéseink minden kételytől megóvott formái. Éppen ezért annyira 'makacs' dolgok. Németh gondolkodói nagyságát mutatja, hogy hatalmas életművében sohasem hivatkozik tényekre.”*

Azt hiszem, valójában erről a pontról érthetjük meg Vekerdi László gondolkodását, magatartását. Egyik korábbi írásomban magányosnak neveztem. Dehogyan magányos, vagy éppen nem úgy és nem azért magányos, amiért mások. Vekerdi László számára a kételyből fakadó személyes tájékozódás, a tényekként elfogadott jelenségekre való rákérdezés a legfontosabb, s ha valami jellemzi, igazán jellemzi, akkor a személyes tudás az, s ha magányos egyáltalán, akkor magánya ebből a személyes tudásból származik. A kezébe kerülő könyvekre, állításokra rákérdez, keresi a tartalmukat, a mások által tényekként elfogadott ismereteket megkérdőjelezi, reflektál rájuk. Recenziói reflexió-gyűjtemények, tanulmányai a gondolkodás, a folytonos kérdés megnyilvánulásai, írásain mindig érezni a személyes érdeklődést, az „érintettséget”, s még azt a „folyamatot” is, amelyik során kíváncsiságát kielégíti. Racionális elme, önmagába zárkózva mégis érzelmi alapon teremt barátságokat. S talán éppen ezért nemcsak a gondolatmenet tisztaságához, hanem szépségéhez is ragaszkodik. Beléborzongni egy gondolatba – ritka élmény. De csak a szép gondolatba lehet beléborzongni, abba a gondolatba, amelyiknek nemcsak igazsága, de szépsége is van. Vekerdi László természettudós (is), de ott van benne a művészetek iránti nagy vágy, a szépség iránti áhítat is. Legfontosabbnak éppen ezért

a legszebb gondolatait tartom. Szép az, amikor a társadalom átalakulása kapcsán a szegények jogáról ír: „Nem lesz azért tán ez a szép új világ nagyon ronda; a gyorsan zsugorodó földtekén másmilyen tán nem is nagyon lehetséges. De az elviselhetőséghez el kell ismerni a szegények jogait...” Szép az, ahogyan Buda Ferenc költészetét a globálissá fejlődő kiszolgáltatottság megnyilvánulásaként láttatja: „A huszadik század legvégén: diktatúrák, diktátorocskák, pártvezérek, minisztercskéék, parlamentek, titkosszolgálatok, terror szervezetek, tábornokok, fegyvergyárosok, fegyverkereskedők, büntetlen tömeggyilkosok, tehetetlen béketeremtők, diplomaták, olajsejkek, olajváltásbárók, tőzsdecézások, kábítószerkirályok, rendőrfőkapitányok, bankvezérek, bankfőfelügyelők, pénzmosók, csalómosók, adófőhivatalnokok, adófőcsalók, közvagyon(él)kezelők, privatizátorok, 'eredeti' tőkefelhalmozók, reklámügynökségek, médialovagok, szerencse(játék)lovagok, élsportolók, főstricik, erdőirtók, környezetpusztítók és környezetvédők egymásnak kölcsönösen hasznot hajtó honi és kontinentális összjátéka idején a Tanya-hazám egyetlen univerzális jajszóként olvasódik, keserves globális panasz szól a soraiból: 'Kishúgom, vérrel beszöktetett / kökénybokor / mi lesz velünk? / Mi vész el velünk?'" De a legszebb mégiscsak az, hogy Galilei-je címlapjára a chartres-i katedrális Izaiás prófétát ábrázoló üvegablakának reprodukcióját helyezte: legnagyobb érzelmi megdöbbenésének, megrendülésének tárgyát talán legfontosabb, s kutakodásának módszertanát is megmutató munkája borítójára... A kétely és a szépség tisztelete így mégiscsak egy teljesebb világ képzetét őrzi.

(Reménytelenség) Ezek a mostani jegyzetek valóban naplószerűen kapcsolódnak egymáshoz. Nem teszek mást, minthogy az olvasmányaimból hirtelen előkerülő gondolatokhoz fűzök pár megjegyzést, úgy, mintha esténként írnam le azt, hogy aznap éppen mi történt velem. Vekerdi László egyetemes kételyéhez így kapcsolódik Székely János egyetemes reménytelensége. Ha Vekerdi László azt mondja, hogy az emberhez legméltóbb állapot a kételkedés, akkor Székely János azt mondja (s szó szerint is kimondja), hogy a legméltatlanabb emberi állapot a reménykedés. „Nem szabad illúziókban élni, nem emberhez méltó, nem érdemes” – mondja. Utolsó mondata ez egy hosszabb gondolatmenetnek, idézem egészében aztán többet jóideig nem idézek semmit, de ha napló ez, akkor most hadd legyen olvasónapló, amit írok. Székely János egy körkérdésre (Sándor Ivánnal tettük fel, a kérdés pedig – leegyszerűsítve – így hangozott. „Milyen a századvég szellemi-erkölcsi klímája; merre tartunk?") így válaszolt: „Nos, úgy gondolom, meg tudom mondani, merre tartunk. A szellemi-erkölcsi kultúra teljes leépülése felé”. Írásának következő bekezdésében aztán ki is fejtette azt, amit bevezetőként egyetlen mondatban foglalt össze. Így írt: „Elűnik lassan mindaz, ami nem áll helyt az objektív, tudományos szemlélet előtt: odalesz az erkölcs, a művészet, a vallás – előbb csak relativizálódnak, aztán formalizálódnak, végképp háttérbe szorulnak, s ezzel megszűnik az emberközösségek (er-

kölcsi-tudati) kohéziója. Erkölcsi köztudat híján atomizálódik a társadalom; a hajdani kulturális szabályozás helyét a természeti törvény, a dominanciaelv, a politikai manipuláció veszi át. Ez az emancipáció logikus fejleménye, korunk uralkodó tendenciája. Ennek vagyunk most tanúi Európában. Ha tehát manapság a szellemi megaláztatás érzése lesz úrrá rajtunk, annak oka az évezredek alatt felhalmozódott kulturális hagyománykincs folytathatatlansága, hitelvesztése, s ezzel párhuzamosan a politikai ideológiák agresszív térhódítása. Olyan folyamat ez, amelynek sehogyszabhatunk gátat, legfeljebb annyit érhetünk el, hogy magukat a politikai ideológiákat is leleplezzük: kimutatjuk róluk, hogy közönséges csalások, manipulatív utópiák. És nemcsak a kommunizmusra, fasizmusra, nacionalizmusra, hanem az úgynevezett 'demokratizmusra' is gondolok itt. Németh László mindezt nem tudta; bízott az emberi minőség megváltó erejében; mindegyre csillagokat látott, utakat mutatott, jövőképeket festegetett; azt hitte, van még megoldás; a történelem – annyira, amennyire – tervezhető. Pedig nem az, sohasem volt az! Amit az igazságra törekvő írástudó ma még tehet: szembenézni a való világgal; megfosztani szegény embertársait, sorstársait illuzórikus (történelmi és eszkatalogikus) reményeiktől, egyáltalán minden reménytől, hogy ezzel legalább a csalódásoktól, a végső kétségbeeséstől is megmentse őket. Az égen még lehet ugyan, de az emberi eszmélkedésben nincs többé csillag. Nem szabad illúziókban élni, nem emberhez méltó, nem érdemes”

Ezeket a sorokat Székely János ezerkilencszázkilencvenkettő április tizedikén írta, írása a Forrás szeptemberi számában jelent meg (ebben a számban jelent meg Vekardi László írása is, erre a kérdésre született az is, de emlékeztem nem ezért állítja egymás mellé a két írást); augusztus huszonharmadikán, tehát még az írás megjelenése előtt halt meg Székely János. Nem tudom, írt-e élete utolsó három hónapjában, s azt sem, hogy mit, az írást mégsem végrendeletként, „utolsó írásként” őrzöm magamban. Nem, mert Székely János egész életében a reménytelenség állapotában élt, s ezt is írta meg, akik ismerték, ugyanúgy érezhették ezt, mint azok, akik olvasták. Ezért is fontos megnézni, mit is mond valójában. Azt, hogy az emberi történelemben tendenciaszerűen érvényesül az emberi közösségek erkölcsi-tudati kohéziójának szétesése, vele együtt pedig a művészetek erkölcsi hatása is eltűnik. Amit mond, elfogadom, nem is tehetek mást, magam is érzem naponta a szétesést, a megaláztatást, a szellem emberének semmibe vételét, különben tán Márai biztonságkeresésére sem figyelhettem volna fel. Székely János helyzetelemzésének megértése (vagy a benne leírtak megélése) nélkül a szellemi embernek talán még élnie sem lehet. De ha megérti és megéli ezeket a jelenségeket, akkor élhet is, s létezhet is – legalábbis az önmaga számára kialakított szellemi mezőn. Olcsó vigasztalás lenne, ha a tendenciaszerűségről kezdenék el beszélni, annál is inkább, mert itt vigasztalásról szó sem lehet: a helyzetet vagy érteni kell, vagy nem is érdemes szólni egyetlen szót sem. Ezzel együtt: nem tudom elképzelni a technikai civi-

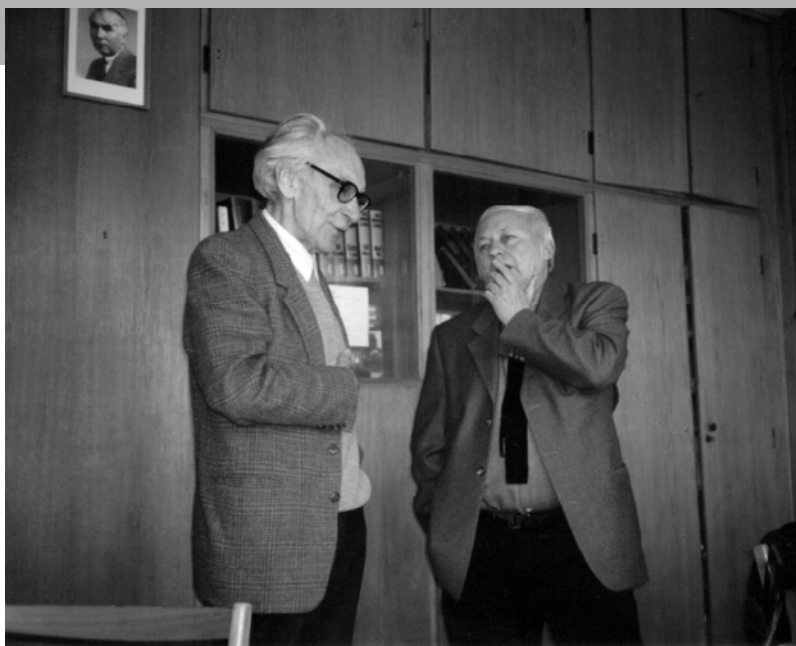
lizáció kiterjedését az élet minden mozzanatára, nem tudom elképzelni, hogy – Max Weber szavával – az élet teljes egészében feloldódik a varázslat alól, ha mások nem, akkor a rések megmaradnak, ha nem is a művészetnek, de a világ iránti áhítatnak biztosan, anélkül valóban nem érdemes élni. De: a művészetek közösségi megbízatása valóban eltűnik – a nálunk megtapasztalt ál-közösségi már régen eltűnt –, s ezzel együtt eltűnik a művészetek közvetlen értelemben vett társadalmi érvényessége is, a művésznek és a művészetnek vissza kell húzódnia önmagába, nem a társadalom, nem az „embertársai” nagy kérdéseire kell válaszolnia, hanem a maga dilemmáit kell a művészetten keresztül megoldania, feladatnak persze ez sem kevés. Elismerésre, „visszajelzésre” nem szabad várni, a valódi öröm egyébként is csak a munkában mutatkozhat meg a művész előtt is, aki már régen nem emelheti magát a társadalom fölé vagy elé: amit tesz, azt azért teszi, mert másként nem tehet... De nemcsak a művészről van szó, minden egyes ember helye, helyzetérzékelése átalakul: az általánossá váló kiszolgáltatottságban eltűnik az otthonosság-érzet is... A világ számunkra adott pontját belakhatjuk és be fogjuk lakni ezek után is, de innét, erről a ponttól már nem érezhetjük a kapcsolatot a világ egészével, ezért jelenik meg előttünk egyre gyakrabban szigetként az a hely, ahol még szeretünk élni, s ezért érezzük egyre inkább vendégnek magunkat ott is, ahol még szeretnénk otthon lenni. Ameddig élni akarunk, már csak vendégek lehetünk a világban, s ezért többet is veszünk el belőle, mint amennyit hozzá tudunk tenni...

(Szerep-változatok) Ez a természetes visszahúzóds szöges ellentétben áll a korábban megszokott művész- és író-szerepekkel. Nem megyek túl messzire az időben amikor ismét Márait idézem. A *Kassai őrnárat* háború idején íródott, Márai – fölstilizálva, ám azt hiszem, ő mindig fölnövesztett szerep-tudattal élt – a hagyományos értelemben vett Írástudó felelősségére hivatkozott, így követte végig az író társadalmi szerepének változását. Önostorozó monológ az övé, több felelősséget ró a szellem embereire, mint amennyi felelősségük és lehetőségük valóban volt (ne felejtjük, Kosztolányi arra a kérdésre, hogy mit tehetnek az írók a háború ellen, csupán ennyit válaszolt: *semmit*), ám talán éppen ezért, a magyar irodalom egyik legnagyobb monológja ez. „Az írónak egy kötelessége van. az emberi fajta örök erkölcsi törvényeit tökéletes gondolati és művészi formában kifejezni, részrehajlás nélkül, felmutatva a valóságot, s azt a valóságnál is mélyebb látomást, mely minden emberi vonatkozásból sugárzik... Az író a mérték. Amíg az emberek érzik, hogy van egy szellemi és erkölcsi mérték az élet fölött, amelyhez oda lehet igazítani a köznapi élet erjedő kérdéseit, áthatja a társadalmat az a bonyolult fegyelem és felelősségérzet, mely nélkül az emberi együttélésnek nincs igazi rendtartása, sem értelme többé. Az író sohasem lehet hűtlen az emberi türelmesség, méltányosság, a társadalmi fejlődés, a jogos társadalmi követelések örök eszményeihez, s magatartása, egész műve nem tükrözhet másféle

meggyőződést, mint föltétlen hűséget az emberek dolgához, részvétet és irgalmat az emberi tökéletlenséggel szemben, bátorítást és igazságot a hatalmasok és a gyöngék, a gazdagok és a szegények, a birtokosok és a tehetetlenek perében, mindig azok pártján, akik gyöngébbek” – mondja. A háborút is az Írástudók felelősségének eltűnéséből vezeti le, abból, hogy nem teljesítették hagyományos feladatukat. Nem ezért tört ki a második világháború, s nem ezért tört ki egyetlen más háború sem, a folyamatok és a mozgások mélyebbek ennél, szembefordulni senki nem tud velük, sodornak magukkal mindenkit, Írástudót és nem írástudót egyaránt, ha másból nem, akkor abból jól láthatjuk, ami ma történik a balkáni háborúban. De: a szerepek visszatérhetnek, mindig adódhat olyan helyzet, amikor az Írástudónak vissza kell térnie a ráörökített hagyományhoz, és erőt kell merítenie ebből a hagyományból. Számtalanszor érzem ma is, a hagyomány teljes eltűnésének és szétesésének időszakában, hogy a művekben, az eredendően nagy művekben, de nemcsak a művekben, hanem a művek mögött álló alkotókban is megtaláljuk a megsejtett világ egészére való reagálást. A mű mindig több önmagánál, új összefüggéseket teremt a világban, s ezek az összefüggések még mindig visszavezethetők a Márai által is elíratott hagyományra... (Érdemes lenne tovább követni Márai Sándor gondolatmenetét, ha végighaladnánk több oldalt kitevő monológján, akkor valahova odajutnánk, ahol Vekerdi László szellemi magatartásának kiindulópontját találtuk meg. Márai a tudás felhígulásával magyarázza az erkölcsi-szellemi kohézió eltűnését, a nehezen és nagy erőfeszítéssel megszerezhető tudás helyére ál-műveltség lépett, „tetszetős és megtévesztő csomagolásban kapjuk a beavatottságnak és értesültségnek azt a híg és felületes összességét, amely a tömegek számára ma egyértelmű a műveltséggel – mondja, az írók pedig beletörődtek az üzembe, beletörődtek abba, hogy a tudás helyébe lépjen az értesültség, a szép helyébe a sex appeal, az erkölcsi igazságtevés helyébe a happy end, az értelem helyébe a szó. Itt kezdődött az árulásuk” – mondja, s innét érthetjük meg azt is, mekkora a jelentősége a Vekerdi László által képviselt magatartásnak, s a személyes, mély tudásnak.)

Az Írástudó társadalmi-erkölcsi felelőssége magában hordozta azt is, hogy a társadalom fejlődési tendenciáival, egyáltalán a társadalmi jelenségekkel is foglalkozott. Márai különösen a magyar középosztályt kárhoztatta. Nem volt egyedül ezzel, megint inkább csak a jelzés kedvéért, mint bármiféle teljességre törekedve írom ide Németh László kifakadását még a harmincas évek közepéről: „...ha ez a reform most meg nem indul, elsőnek hagyom el a közéletet, s hallgatásommal adok igazat azoknak, akik mint valami hulláktól fertőzött talajt akarják lehordani az egész magyar középosztályt, növénytelen, csikorgó salakkal, de biztos alappal tölteni fel a helyét”. De nemcsak a tendenciák között találunk kapcsolódásokat, hanem néha a szavak között is. Korábban már láthattuk, hogy Kapuściński a Bruno Schulzot lelövő, az alkotó embert elpusztító náci katonát nevezte bugrisnak, Márai – már a háború után – ugyancsak a közép-

osztályt illetve ezzel a jelzővel. „Magyarországnak az volt a híre a világban – mondja –, hogy 'az urak országa' Ez nem igaz: Magyarország már régen nem az urak országa, hanem az úrhatnám bugrisok hazája. S az igazi urak éppen úgy kivésztek ebből az országból, mint a műveltség. Maradt a nyegle és kapzsi dzsentrí, a megtollasodott bugris, aki felelősségérzet és erkölcsi igény nélkül követelt osztályra számára érdemtelenül előjogokat”. S hogy miért érdekes ez most? Azért, mert várom azt az embert, aki pontosan megnevezi az új kor új bugrisait. Társadalmi-politikai változások közepette élünk, nemcsak megújulás, de visszavetések időszakában is, a műveltség szerkezete is megváltozott, azé a műveltségé, amelyet Márai olyannyira kárhoztatott, az információ áramlása nagyon könnyen alakítja ki a jólétesültség érzetét, pár gombnyomás csak az egész, ennyire leegyszerűsödött minden, a tájékoztatás uralmát éljük, miközben a valódi történésekről semmit sem tudunk, talán már azok sem, akik által mégiscsak történik valami, mert őket is mozgatják a különböző rendszerek, s a meggazdagodás reménye is sokak előtt mutatkozik meg: az elbugrisodás és az elbugrisodottak esélyei nagyon megnövekedtek, ezért kellene beszélni erről is...

VEKERDI LÁSZLÓ ÁGH ISTVÁNNAL
(Készült a Tiszatáj szerkesztőségében 1999. március. 19-én)